

Erasmus als columnist

DEBATCULTUUR

Erasmus was nu ongetwijfeld de kampioen geweest van twitter, sms, face-book, apps en alle andere sociale media. In zijn eigen tijd is hij de correspondent en netwerker bij uitstek, zowel in het geleerde humanistencircuit als in de politieke kringen van kerk en staat. Hij levert voortdurend commentaar op alles en iedereen, van heel vleierend tot zeer kritisch, met een onovertroffen vermogen om zich te verplaatsen in de meest uiteenlopende standpunten, zowel met instemming als uit fervente afkeer. De brief is voor hem het aangewezen communicatiemiddel, evenals het gesprek onder vrienden, het liefst rond de tafel. Publiek optreden met redevoeringen en preken ligt hem veel minder – we horen daar weinig over. Daarbij speelt ongetwijfeld mee dat hij een hoog stemmetje heeft, betrekkelijk klein van formaat is en er over het algemeen kwetsbaar uitziet.

Een leven lang geloofde Erasmus vurig in de kracht van het woord, het argument, debatteren en overtuigen. Daarbij hoorden zoveel mogelijk gezichtspunten aan de orde te komen om de juiste keuze te kunnen maken. Respect voor andermans mening hoorde vanzelfsprekend te zijn, evenals het beschaafd aanvaarden van het gebrek aan eigen overtuigingskracht als een ander de eigen mening handhaafde. In die geest werden de *Colloquia* (samenspraken) vaak afgesloten: didactische ‘toneelstukjes’ waarin ieder van de sprekers een bepaalde opvatting vertegenwoordigde op basis waarvan men dispueteerde over courante ethische zaken. Aan het slot nam men keurig afscheid van elkaar, of men nu gewonnen had of niet.

Deze gedramatiseerde ‘columns’ hadden een meerledig doel. Ze waren bestemd voor het onderwijs op de Latijnse school. Met behulp hiervan leerden de scholieren vlot Latijn spreken. Bovendien werden ze geconfronteerd met ongeveer alle maatschappelijke problemen van hun tijd, terwijl ze tegelijkertijd getraind raakten in de juiste omgangsvormen. Maar bovenal ging het om opiniëring en het leren aanmaken van een eigen mening op grond van de aangevoerde argumenten. Op die manier werden de scholieren rijp gemaakt voor de internationale gemeenschap van humanisten, een virtuele organisatie met het karakter van een Republiek der Letteren.¹

De leden daarvan voelden zich verbonden in een doelgericht streven naar het weer blootleggen, beschermen en bestuderen van de klassieke literatuur als grondslag voor de moderne samenleving. Daarbij stonden de letteren voor het antieke denkgoed in het algemeen, waarvan retorica en poëtica zo bepalend waren geweest voor de inrichting en overdracht van teksten – ook die van het christendom. Landgenoten konden alleen de vrienden zijn met wie men deze fundamentele beschaving verdedigde tegen de barbaren. Deze opereerden van binnenuit door elk erfgoed te negeren of zelfs te verdelgen. Maar ze doemden ook aan de grenzen van Europa op, in de persoon van islamieten die het christendom met zijn antieke wortels dreigden uit te vagen – in 1529 stonden de Turken al voor de poorten van Wenen.

Deze christelijke humanisten – ze verbonden immers het antieke erfgoed met het christendom – communiceerden allereerst per brief. Erasmus heeft duizenden brieven geschreven en ontvangen, soms meerdere op een dag, en dat gold ook voor veel van zijn vrienden. Heel wat van die brieven werden binnen afzienbare tijd gedrukt en fungeerden dan als nieuwsbron en platform voor debat. Daarbij was men geheel afhankelijk van bodes en drukkers, wat geregeld aanleiding gaf tot ongenoegen. Men beval elkaar betrouwbare bodes aan, terwijl beroemde humanisten als

Erasmus erin slaagden om telkens weer persoonlijke bodes aan zich te binden. Niettemin moest men geregeld laten weten dat lengte, kwaliteit en diepgang van een tekst te lijden hadden van een ongeduldige koerier die niet langer wilde wachten.²

Met enige nadruk moet vastgesteld worden dat de vergelijking van deze brieven met ‘columns’ zekere beperkingen heeft. De opiniëring onder humanisten, in welke vorm dan ook, had wetenschappelijke pretenties. Men verwees voortdurend naar autoriteiten, vanaf Aristoteles, bijbel en kerkvaders tot aan eigentijdse theologen en filosofen. Hun ‘columns’ waren dus niet zomaar de mening van iemand, maar pretendeerden wel degelijk diepere waarheden te genereren op grond van wat toen voor wetenschap doorging.

De fraaiste vorm van communiceren was uiteraard gelegen in persoonlijk bezoek. Door heel Europa bezocht Erasmus zijn vriendenkringen, niet zelden rond een drukkerswerkplaats, een universiteit of een kloosterbibliotheek. Het hoogtepunt van dergelijke ontmoetingen bestond uit de ellenlange tafelgesprekken die men onder genot van voedsel en drank met elkaar voerde. Dan was Erasmus op zijn best. Dat gold ook voor de persoonlijke begeleiding van een paar favoriete studenten, naast het schrijven (ook van didactisch materiaal) en het goede gesprek. Bedoeling was dat men elkaar rond de tafel uitdaagde met scherpe stellingen over zowel oude kwesties als de actualiteit, waarbij snedigheid en humor een hoofdrol dienden te spelen, evenals anekdotes en *oneliners*. Dat Erasmus bij deze gelegenheden excelleerde werd door menigeen bevestigd. Een hoogleraar uit Freiburg had hem menigmaal meegemaakt in die rol: ‘Je kalme gebaren, vloeiend taalgebruik, vol gevatheid stromend als een beekje uit een opwellende bron, verbazingwekkende vriendelijkheid, waardigheid gekruid met exquise vrolijkheid (...)’ – enzovoort.

Men was er niet opuit om zulke spitsvondige gedachtewisselingen in druk te doen verschijnen. Juist in de beslo-

tenheid van urenlange tafelgesprekken wisselden de vriendenkringen gevatheden uit. Daarbij kwam alles over tafel wat kerk en staat beroerde. Hoogtepunt was het beproeven van extreme standpunten over aflaten, biecht, celibaat, bedelmonniken, oorlogszuchtige vorsten en pausen. Hierin vond Erasmus de hoogste voldoening: ‘Vaak ga ik met geleerde vrienden, vooral wanneer er geen zwakke broeders bij zijn, vrijelijk in debat over alle mogelijke onderwerpen, soms om iets te onderzoeken, soms om een nieuw idee te beproeven en soms ook omdat ik het leuk vind.’³

KRITIEK ONDER VRIENDEN

Het is niet ondenkbaar dat zijn *Lof der zothed* in oorsprong bedoeld was als een soort script voor de tafelgesprekken die Erasmus in 1509 bij zijn boezemvriend Thomas More in Engeland tegemoet zag. Wat Erasmus zelf vertelde over het ontstaan van deze tekst, klopte waarschijnlijk wel. Op aanraden van zijn vrienden reisde hij dat jaar vanuit Italië naar Engeland. Daar was Hendrik VIII aan de macht gekomen en die stond bekend als humanist met een warm hart voor de letteren. Gedurende de lange reis op de rug van een paard verdreef Erasmus de verveling met allerlei gedachtespinsels. Spelend met de naam van zijn boezemvriend en gastheer Thomas More kwam hij op *moria*, de dwaasheid. En gezien Mores onovertroffen gevoel voor humor en snedigheid besloot Erasmus een lofrede op de zothed voor hem te ontwerpen. Aangekomen bij het gezin van zijn gastheer werkte hij in een zevental dagen zijn aantekeningen uit tot een compleet vertoog. Naar eigen zeggen had hij daar de tijd voor omdat zijn boeken nog niet gearriveerd waren, en ook omdat hij weer leed aan nierstenen die elk serieus (!) werk in de weg stonden.

Het mag geen twijfel lijden dat Erasmus geleerdenvermaak op het oog had. De tekst bevatte talrijke verwijzingen naar citaten en gedachten van een menigte klassieke auteurs die slechts voor geleerden van vergelijkbaar

formaat te volgen waren. Sterker nog, ze hoorden bij het intellectuele vermaak: Erasmus daagde zijn gesprekspartners uit om zijn verwijzingen te herkennen en te doorgronden – aanvankelijk dacht hij zeker niet aan publicatie.

Daarop wijst al meteen de onevenwichtigheid van het geheel. De auteur werkte als het ware gesprekspunten af, eerst als vrouw Zothed maar zo nu en dan ook als zichzelf, terwijl ironie, satire en ondubbelzinnige ernst elkaar nogal abrupt, om niet te zeggen willekeurig afwisselden. Dat leverde eerder een met losse hand samengestelde bundel ‘columns’ op, geen afgewogen structuur van een coherente lofrede met het oog op de drukpers. Een aanwijzing temeer volgt uit het feit dat de tekst buiten zijn medeweten in 1511 – dus twee jaar na afsluiting – clandestien bij een Parijse drukker verscheen. Kennelijk maakten zijn vrienden afschriften van deze ‘agenda’ voor tafelgesprekken, waarvan er dan één gelect was als kopij. Verontwaardigd reisde Erasmus af naar Parijs om daar in 1512 een door hem geautoriseerde editie te bezorgen – de illegale druk stond vol fouten.⁴

Zeer waarschijnlijk had de felle satire *Julius exclusus* (Julius buitengesloten) uit 1513 in beginsel dezelfde opzet: provocerende debatstof. Na zijn dood meldde paus Julius II zich aan bij de hemelpoort, ervan uitgaande dat hij zo kon doorlopen. Maar Petrus weigerde hem de toegang en beweerde zelfs hem helemaal niet te herkennen in zijn gewaad vol goud en juwelen. En wat deed die bebloede wapenrusting eigenlijk onder dat pauselijke showkostuum? Petrus maakte je niets wijs: ‘(...) ieder onderdeel van je lichaam draagt de smerige sporen van ongebreidelde, liederlijke lusten; en dan zeg ik niet eens dat je nu nog boert en een walmende drankkegel hebt: volgens mij heb je zelfs net gekotst. Werkelijk, je hele lichaam ziet eruit of je niet door ziekte en ouderdom maar door de drank verlept, verrot en geknakt bent.’ Julius was verbijsterd. Had hij het Vaticaan niet gered met profijtelijke oorlogen? Dankzij hem was de oude kerk van armoede omgevormd tot een

winstvolle onderneming, gedragen door weelderig geklede priesters met topinkomens. Maar hij kwam er niet in.

Hoe dan ook is de tekst nauw verwant aan de *Lof der zotheid* van een paar jaar daarvoor. Ontbrak daarom zijn naam op de titelpagina? Zelf bleef Erasmus het auteurschap tot aan zijn dood ontkennen, al heeft vrijwel niemand hem ooit geloofd. Er kan geen twijfel bestaan over zijn auteurschap. Na de slechte ervaring met het achteroverdrukken van zijn schets van een *Lof der zotheid* als discussiestuk besloot hij deze tekst anoniem te presenteren. Bovendien wilde hij zijn naam schoon houden vanwege het streven om van zijn kloostergelofte ontslagen te worden, wat hem uiteindelijk in 1517 lukte.⁵

Voortdurend had Erasmus te kampen met ‘vrienden’, die de vertrouwelijkheid van de geleerdengesprekken doorbraken. Zo trok hij in 1525 van leer tegen een vriend in Bazel, Conradus Pellicanus, hoogleraar in de theologie: ‘Ik was altijd van oordeel dat je toch zeker zoveel fatsoen bezat dat ik je veilig welk geheim dan ook kon toevertrouwen. Vandaar dat ik geen ander dan jou heb uitgekozen om deelgenoot te maken van mijn zielsgeheimen. Daarom vraag ik mij met des te meer verwondering af wat er is gebeurd dat je dingen over mij hebt rondgestrooid die ik nooit gezegd en gedacht heb.’ In de vriendenkring discussieerde men verhit over actuele theologische problematiek, bijvoorbeeld over de eucharistie. In hoeverre viel vol te houden dat Christus’ vlees en bloed werkelijk in de hostie en de wijn zaten? De standpunten hierover dienden strikt binnenskamers te blijven, alleen de kerk kon hierover beslissen en daarmee naar buiten treden. Maar Pellicanus zou verklapt hebben dat Erasmus bij zulke intieme denkoefeningen de eucharistie afgewezen had en dus een luthers denkbeeld koesterde. Pellicanus ontkende glashard, onder de verzekering dat hij zich nooit en te nimmer de onschatbare rijkdom van Erasmus’ vriendschap zou laten ontglippen. Deze antwoordde daarop zo’n reactie zinloos gebazel te vinden, volkomen niet ter zake en dus zonde van de tijd.

Hun vriendschap was in de kern beschaamd en daarmee beëindigd.⁶

Juist in de vriendenkring kon heftige kritiek op elkaars standpunten en gedragingen hoog oplaaien. In feite gold kritiek als een eerbetoon van de ene vriend aan de andere. Voortdurend bleef Erasmus daar dan ook naar hengelen. Lof richtte vrijwel altijd schade aan, alleen kritiek maakte je wijzer. Die toon werd als het ware gezet in een brief uit 1499 aan John Colet, de latere deken van St. Paul's in Londen. Hij voerde aan dat het beter was om een debat te verliezen – daar leerde je tenminste van. Dat betekende wel dat je je steeds kwetsbaarder moest opstellen, zonder speciaal te willen winnen. En daarom sloot hij af met het verzoek 'mijn argumenten zorgvuldig en scherp te weerleggen en mij aan mezelf te tonen'. Dat kon allemaal omdat John Colet een vriend was.

Van tijd tot tijd werd zelfs retorisch geweld ingezet als vrienden elkaar iets te verwijten hadden, zelfs als het om futiele zaken ging. Juist dan hanteerde men graag de hyperbool – buitenproportionele overdrijving – om te benadrukken dat het eigenlijk om niets ging maar toch genoemd moest worden. Toen Christiaan Northoff, voormalig leerling en later vriend, iets vergeten was, schold Erasmus hem in 1498 de huid vol: 'schurk, beul, galgenbrok, misdadiger, heiligschennner, monster, fantoom, drek, viezerik' en zo nog een tijdje door. Dat was mogelijk, omdat ware vriendschap tegen alles bestand hoorde te zijn. Kon men heftig van mening verschillen over wezenlijke onderwerpen, dan mocht dat nooit betekenen dat men uit elkaar ging – eerder integendeel. In zijn Antwerpse vriendenkring botste Erasmus wel eens met Pieter Gillis, wiens leefwijze hij herhaaldelijk afkeurde. Hij vond Pieter onmatig, vooral als het om huiselijke seks ging – denk toch aan je gezondheid! Maar nooit deed dat hun vriendschap bekoelen.

Voor zijn vriend Cornelis Grapheus, stadssecretaris van Antwerpen, sprong Erasmus zelfs in de bres bij een kwestie die voor hem toch uiterst pijnlijk lag. Grapheus

had duidelijk lutherse sympathieën, die hij zelf met zoveel woorden bevestigde in een voorwoord bij een luthersgezinde publicatie van 1521. Daardoor kreeg hij de Inquisitie over zich heen en werd gevangengezet in Brussel. Op een schavot moest hij met schandvlekken op zijn kled zijn waanideeën herroepen, na zelf de gewraakte uitgave in het vuur geworpen te hebben. Dat herhaalde zich in Antwerpen, terwijl ook al zijn goederen verbeurd verklaard werden. Een paar jaar later mocht Grapheus zich weer in Antwerpen vestigen en in 1540 kreeg hij opnieuw een aanstelling als stadssecretaris. Erasmus trok zich deze zaak rond zijn vriend hevig aan. Inquisiteur Nicolaas van Egmond, karmeliet uit Leuven, noemde hij een ‘dolle gek’, terwijl hij niet aarzelde Grapheus ‘de beste mens van Antwerpen’ te noemen. Van Egmond, ook bekend als Baechem, werd vervolgens zijn vijand bij uitstek, een kwakende muil met wie geen verstandig woord te wisselen viel.⁷

DE MOED VAN EEN SATIRICUS

Zoals het een echte columnist betaamde, ging Erasmus tegen alles en iedereen tekeer. Zo liet hij zich aanhoudend negatief uit over het onderwijs dat hij gedwongen was te volgen. Schoolbezoek stond in zijn tijd gelijk aan geslagen worden – zijn woorden –, wat gelegitimeerd werd met verwijzingen naar de bijbel en antieke teksten. Dat gold niet alleen voor Gouda waar hij opgroeide, maar ook voor Deventer, Utrecht en 's-Hertogenbosch waar hij vervolgonderwijs kreeg. Meer in het algemeen hekelde hij de methoden die de beweging van de Moderne Devotie in die plaatsen ontwikkeld had. Hij ervoer die als regelziek, neerbuigend en vooral kinderachtig: er was bijvoorbeeld een voorgeschreven lichaamshouding die inhield dat men de blik steeds naar de grond gericht diende te houden. Maar vooral hun voortzetting van de scholastieke theologie beschouwde hij als achterhaald: men moest zoeken naar tekstmateriaal dat een vooropgezet gelijk bewees – des-

noods mochten teksten in de gewenste richting worden omgebogen.

Later, in een brief van 1520, sprak hij nogal behaagziek zijn verwondering uit over zijn kennelijk superieure karakter. Ondanks dat waardeloze onderwijs had hij toch een diepe liefde voor de letteren ontwikkeld, in een tijd ‘toen de letteren volkomen verbannen waren van de scholen, de steun van boeken en leermeesters ontbrak en men er geen eer in stelde een talentvolle leerling aan te sporen, maar veeleer iedereen van waardevolle vakken afhield en andere stof opdrong’. Erasmus had allerlei redenen om zich zo negatief daarover uit te laten. Zeker was er de ijdelheid om extra te benadrukken hoezeer hij zichzelf ontwikkeld had. Ook associeerde hij, niet ten onrechte, onderwijs met kloosterleven en vooral de ambitie om de wil van jongens om te buigen in de richting van een bestaan als monnik. Maar hij was niet bestand, zoals hij eindeloos blijft herhalen gedurende zijn hele leven, tegen gedwongen verblijf binnen de kloostermuren, de complete beregeling van het dagelijkse leven, de voortdurende dwang en sleur van de rituelen, het lage peil van de eruditie, de vijandigheid tegen de Latijnse literatuur, het slaapgebrek en zeker ook het eten – in het klooster ontwikkelde Erasmus een diepe afkeer van vis. Hij meende oprecht dat zijn lichaam daarop niet ingesteld was, want hij werd er steeds ernstig ziek van.

Was het onderwijs van de Moderne Devoten inderdaad aan het eind van de middeleeuwen wat sleets geraakt, dan kwamen uit hun midden in Erasmus’ tijd toch ook voorname humanisten voort. Rudolfus Agricola en Alexander Hegius, beiden bezeten van de Latijnse literatuur en pioniers van de introductie van het bijna vergeten Grieks in de Lage Landen, had hij in Deventer mogen meemaken. Daarover sprak hij zelf met ontzag en bewondering – beiden genoten inderdaad toen al een Europese vermaardheid. Het aanhoren van een openbaar college van Agricola in april 1484 omschreef hij later zelfs als een van de hoogtepunten van zijn leven. Bovendien gaf Erasmus’ ge-

dachtegoed een wezenlijke invloed te zien van de centrale richtpunten van de Moderne Devoten: individualisme, persoonlijke verantwoordelijkheid, empathie, zelfkennis, relativisering van de menselijke vermogens.⁸

Het voornaamste doelwit voor zijn hekeldrift bleef toch de kerk. Eigenlijk haalde de kerk met al haar activiteiten en uitingsvormen het slechtste in de mens naar boven. Daarvan gaf hij ook een schrijnend voorbeeld dat gebaseerd was op een persoonlijke ervaring in de liefde gedurende zijn vroege kloosterjaren in Stein bij Gouda. Evenals enige van zijn medebroeders was Erasmus graag te gast bij Bertha van Heyen, weduwe van een Goudse patriciër. Kennelijk fungeerde zij als een soort moeder voor jonge en ont-heemde monniken, die daar tegelijkertijd een intellectuele kring vormden. Erasmus was haar zeer dankbaar, zoals in een grafrede uit 1490 tot uitdrukking kwam. Hij noemde haar zijn voogdes en weldoenster en typeerde haar huis als toevluchtsoord. Ze had hem als wees getroost, gesteund in zijn armoede en bemoedigd in momenten van zwakte, zoals ze dat ook voor andere jonge monniken deed. Zeer waarschijnlijk had Erasmus een speciale band met haar dochter Elisabeth, een leeftijdgenote die ook net ingetreden was in het klooster. Hij schreef haar vlak voor zijn definitieve kloosterintrede een geëmotioneerde brief: ze waren nu immers binnenkort allebei voorgoed opgeborgen. Alleen zij had hem de afgelopen tijd met haar liefde en vriendschap gesteund en getoond dat ze voelde wat er allemaal in hem omging.

Er zijn aanwijzingen dat Erasmus' samenspraak *Het meisje dat niet wilde trouwen*, voor het eerst gedrukt in 1523, op zijn intieme ervaringen met Elisabeth gebaseerd was. Daarin bekende Catharina, een aantrekkelijk meisje van zeventien jaar, aan haar bewonderaar Eubulus dat ze haar maagdom voor het klooster wilde bewaren. Welk klooster dan, vroeg Eubulus. Chrysercium, antwoordde ze, en die naam werd al in een commentaar bij een uitgave in 1531 van de samenspraken (*Colloquia*) verbonden met het Goudse

klooster van de augustinessen, genaamd Sint Maria, ook wel ‘nonnen op de Gouwe’. Eubulus, duidelijk de spreekbuis van Erasmus, probeerde toen met allerlei verdachtmakingen en argumenten Catharina van haar voornemen te weerhouden. Het klooster zou een gevangenis vol lesbische nonnen zijn, geleid door een even bejaarde als drankzuchtige prior die tevens excelleerde in geile lusten. Dit was wel de laatste plaats om je maagdom te bewaren. Maar Catharina volhardde, en geheel erasmiaans legde Eubulus er zich bij neer dat hij haar niet kon overtuigen.⁹

Wellicht het hardst kwam de hekeling aan van kerkelijke gezagdragers, theologen, bedelmonniken en de onnozele massa die zich door de kerk als onderneming een rad voor ogen lieten draaien. Laat je nooit imponeren door geleerden. Probeert een wijsgeer indruk op je te maken met een lange baard, bedenk dan dat geiten ook een sik hebben. De kerk had zich potsierlijk uitgedost als een wereldlijke macht met grondbezit, paleizen, klatergoud, juwelen en topsalarissen. Het meeste kapitaal verdiende de kerk met duurzaam ondernemen. Ze handelde in geloofsgoed, sleet certificaten voor het eeuwige leven, had aflaten in de aanbidding voor bekorting van de kwellingen in het vagevuur en verstrekke kerkelijke ambten tegen elk aannemelijk bod. Ter ondersteuning van haar zakelijke belangen was de eredienst uitgebouwd tot een rumoerig spektakel vol toeters en bellen te midden van aanstootgevende beelden en schilderijen. Daar kwam nog bij dat het arme kerkvolk bij de neus genomen werd door de gewetenloze exploitatie van de heiligenverering. Wat heerlijk om je te laten wijsmaken, dat je niet zou sterven op de dag dat je bij het ontwaken als eerste een beeld van Sint Christoffel zag! Dat had een hele massaproductie van zijn beeltenissen in het leven groepen. En wat werd er niet verdiend aan al die gebeden, briefjes, spreuken en kaarsen voor een leger aan heiligen die als tegenprestatie rijkdom beloofden, behouden terugkeer uit de oorlog, gunstige afloop van een schipbreuk of het terugbrengen van gestolen goed.

Vooral de zorgsector had onder de heiligen allerlei specialismen uitgezet, waarvoor zij elk afzonderlijk de genezing in pacht beweerden te hebben. De aard van hun martelaarschap had hen immers ervaringsdeskundige gemaakt op het terrein van de gekwelde lichaamsdelen. De heilige Apollinia waren de tanden uitgetrokken, waardoor zij bij de juiste benadering met kaarsen en offers de aangewezen instantie vormde om je van kiespijn te verlossen. De heilige Erasmus hielp tegen buikpijn want hem waren de darmen aan een lier uit zijn lichaam gedraaid. Enzovoort. De kroon werd gespannen door Moedermaagd Maria, die naar brede overtuiging alles wist te regelen omdat ze een beslissende invloed had op haar Zoon. Daardoor was ze in feite machtiger dan God, die via haar omkoopbaar bleek.

De diepste afkeer toonde Erasmus van bedelmonniken. Deze volgelingen van Sint Franciscus en andere stichters van nieuwe kloosterorden zochten de massa op en probeerden het woord van God te slijten in ruil voor wat eten en drinken. Tenminste, dat was de theorie. In de praktijk ergerden ze stad en platteland met hun loze nietsnutterij, gebedel en ophitsende volkspreken. Daarbij gebruikten ze theater, muziek, beestenspul, zang en dans, vooral met het oog op beloningen in klinkende munt. En natuurlijk hadden ze ook aflaten en andere tovermiddelen in de aanbieding.

Erasmus haatte deze religieuze marskramers die het evangelie verkwanselden om er zelf beter van te worden: 'Lieve hemel, wat maken ze een gebaren, wat kunnen ze hun stem mooi ombuigen, wat zingen ze, wat zwaaien ze heen en weer, wat trekken ze allemaal voor gezichten, wat veroorzaakt hun geschreeuw een opschudding.' Onder hen telde hij ook zijn felste vijanden, die hem in hun opzweepende preken probeerden te verketteren. In de *Lof der zotheid* stelde hij eveneens vast dat iedereen deze monniken vervloekte, maar dat ze desondanks een hoge dunk van zichzelf bleven koesteren. De meesten waren er trots op dat ze niet konden lezen, want dat beschouwden ze

als het toppunt van vroomheid. Ze balkten als ezels in de kerk, want daarmee dachten ze de oren van de heiligen te strelen. Ze waren zelfs van mening dat ze aan de apostelen deden denken als ze met al hun vuiligheid, stank en boerse onwetendheid aan de deuren om eten bedelden. Maar de buiken van deze oplichters stonden strak van het verzwellen van bergen vis: zo demonstreerden ze hun hang naar vasten. Sommigen beroemden zich erop dat ze in nog geen zestig jaar geld hadden aangeraakt – daarvoor trokken ze namelijk altijd eerst twee handschoenen aan. Haalde iemand het in zijn hoofd om deze horzels te prikkelen, dan wreekten ze zich meteen met laster: ‘En ze houden niet op met blaffen voordat hun een kluif is toegeworpen.’¹⁰

Maar de kerk bleef hem heilig, hoezeer hij ook haar representanten onderuit haalde. Dat maakte hem uiteindelijk een zeer moedig man, die niets uit de weg ging en het als zijn taak zag om al die domheid en kwaadaardigheid aan de kaak te stellen. Daarom koos hij ook nooit partij, want dat zou eenzijdige belangenbehartiging betekenen die blind maakte voor het vinden van waarheid - katholiek was hij van geboorte. Zelfs van de Italiaanse humanisten distantieerde hij zich nog toen deze zich in toenemende mate van het christendom verwijderden bij de restauratie van het antieke erfgoed. Hij wenste zelfs geen lid te zijn van bewegingen die zijn naam voerden – voor hem was ‘erasmist’ een scheldwoord.¹¹ Die principiële ongebondenheid maakte hem weer een typische columnist. Met de pen als wapen werd in het werk van Erasmus aan de lopende band het absolutisme afgewezen van een vaststaand gelijk en het daarmee verbonden geweld. Dat gold ook voor de waanwijsheid van priesters, geleerden en gezagdragers, de profijtjucht van populistische bespelers van collectief onbenul, de oorlogszuchtige hang naar macht en eerwraak van vorsten en pausen, en het extremisme van allen die nooit geleerd hadden om te relativieren. Zulke uitdagend gebrachte boodschappen verdienen het meer dan ooit om gehoord te blijven.

NOTEN

- 1 D. Erasmus, *Gesprekken | Colloquia*, Ed. Jeanine de Landtsheer, Amsterdam 2001; J. Bloemendal, *Een spiegel van het dagelijks leven? Latijnse School in de Noordelijke Nederlanden in de zestiende en zeventiende eeuw*, Hilversum 2003.
- 2 D. Erasmus, *De correspondentie*, Rotterdam 2004 -; 12 dln. verschenen.
- 3 Erasmus, *Correspondentie*, dl. VI (2010), p. 69; Idem, dl. XI (2013), p. 263; over tafelgesprekken verg. Lucy L.E. Schlüter, *Niet alleen. Een kunsthistorisch-ethische plaatsbepaling van tuin en woning in het 'Conuiuium religiosum' van Erasmus*, Amsterdam 1995.
- 4 D. Erasmus, *Lof der Zotheid*, Ed. Petty Bange, Amsterdam 2007.
- 5 D. Erasmus, 'Julius buiten de hemelpoort', in: idem, *Lof en blaam*, Ed. H.-J. van Dam, Amsterdam 2004, p. 196-262; *Erasmus en zijn tijd*, Catalogus Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam 1969, 2 dln., nrs. 178-180 en 463.
- 6 Erasmus, *Correspondentie*, dl. XI (2013), p. 262, 266, 277.
- 7 Erasmus, *Correspondentie*, dl. I (2004), p. 217; Idem, p. 160; idem, dl. V (2008), p. 120; M. Sabbe, 'Erasmus en zijn Antwerpsche vrienden', in: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1936, p. 473-488, met name p. 477.
- 8 D. Erasmus, *Vrede's weklacht*, Ed. P.M.M. Geurts, Baarn 1989, p. 95; idem, *Het boek tegen de barbarij*, Ed. István Bejczy, Nijmegen 2001, p. 41-44, 47-52, 99, 158-163; idem, *Spreekwoorden | Adagia*, Ed. Jeanine de Landtsheer, Amsterdam 2011, p. 81; verg. G.Th. Jensma (red.), *Erasmus*, Zutphen 1996, p. 15, 77; Erasmus, *Correspondentie*, dl. VII (2010), p. 315; idem, dl. XI (2013), p. 137-143; verg. C. Augustijn, *Erasmus*, Baarn 1986, p. 18-19; N. Habermehl, *Sporen van Erasmus in Gouda en omgeving*, Gouda 2010, p. 25; A.G. Weiler, 'Christelijke identiteit, morele vorming en laatmiddeleeuws onderwijs', in: P. Bange (red.), *Geloof, moraal en intellect in de Middeleeuwen*, Nijmegen 1995,

- p. 177-198; H. Pleij, *Het gevleugelde woord. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1400-1560*, Amsterdam 2007, p. 232-238; idem, *Erasmus en het poldermodel*, Amsterdam 2004, p. 66-68.
- 9 D. Erasmus, *Vrouwengesprekken. Een keuze uit de Colloquia*, Ed. Jeanine de Landtsheer, Amsterdam 2005, p. 27-41; Habermehl, *Sporen van Erasmus* (2010), p. 10, 13.
- 10 Over het algemeen: Erasmus, *Lof der zothed*, in: idem, *Lof en blaam* (2004), p. 53-163, met name p. 129-135; idem, *Julius* (2004), p. 230-231; idem, *Handboek van de christensoldaat*, in: idem, *Theologie*, Ed. J. Bloemendal, Amsterdam 2015, p. 32-178, met name p. 88-89, 166; idem, *Het herstel van de eenheid in de Kerk*, in: idem (2015), p. 383-467, met name p. 454-455; idem, *Tegen de barbarij* (2001), p. 47; Idem, *Correspondentie*, dl. V(2008), p. 70; idem, dl. VI(2010), p. 250; A.G. Weiler, 'Erasmus als kunstcriticus in de geest van de Moderne Devotie', in: K. Veelenturf (red.), *Geen povere schoonheid*, Nijmegen 2000, p. 315-341.
- 11 *Erasmus en zijn tijd* (1969), nr. 381; Augustijn, *Erasmus* (1986), p. 112, 158.